

## TEMÜR'ÜN İZMİR'İ FETHİ VE SOSYAL SONUÇLARI

Türkiye Türklerinin nedense Timur biçiminde bildikleri, tarihi şahsiyetin adı, bildiğimiz anlamı ile demirdir. Demir ise bizim Arap harfli imlamızda **timur** olarak yazıldığından (mesele timur yolu okunabilen demir yolu gibi) bu türden okuyuş yaygınlaşmıştır. Benim tarihçiliğine güvendiklerim (mesela Zeki Velidi Togan) Temür şeklinde yazmakla birlikte, Temür imlası ülkemizde yine de azınlıkta kalıyordu. Burada Özbeklerin de Temur imlasını tercih etmeleri söz konusu olunca artık Temür imlasında karar kıldığımı ifade etmek isterim.

Türk talihinin en seçkin şahsiyetlerinden birisi olan Temür'ü, doğumunun 660. Yıl dönümünde, burada anarken, ona, bizim açımızdan başlıca üç açıdan bakmak, olağan sayılabilir.

a. Mensubu olduğum Ege Üniversitesi'nin bulunduğu İzmir şehrinde, yani eski Aydın oğulları toprağında yer alan bir şehirde yaşayan, Temür ile bu şehrin ilgisini esas alan bakış,

b. Osman oğulları ailesinin geleneklerini esas alan ve Batı Türklüğü ile yaptığı Ankara muharebesine taraflardan birisinin mirasçısı olarak bakış,

c. Nihayet, Türk aleminin bütününe ilgilendiren bir açıdan ve çok geniş bir perspektifle bakış.

Bizim genel bakışımızda, Türklük açısından mesele, daha değişiktir. Çünkü, Ankara Savaşı, keşke hiç olmasa diye hayıflandığımız, fakat çikmasının de önlenmediği talihsiz bir muharebedir. Nasıl ki, Osman oğulları Karamanlılarla benzeri amansız savaşların da içinde olmuşlardır. Bunu abartmanın veya günümüze kadar getirip ah u feryad etmenin hiçbir anlamı yoktur. Çünkü bu hadise, artık tarihin derinliklerinde kalmış bir üzücü olaydan başka bir şey değildir.

Sözlerimize başlarken, XIV. yüzyılda, Osman oğullarının öteki Türkmen beyleri ile giriştiği önderlik mücadelesine temas etmemiz gerekmektedir. Osman oğullarının seçkin şahsiyetleri, öteki Türkmen beğlerinden daha talihli olmuşlar, Anadolu'daki Türk birliğini sağlamada önemli başarılar sağlamışlardır. İşte Osmanlıların bu birliği sağlamak üzere doğuya yönelen askeri hareketi, İlhanlı mirasına sahip olma iddiasını sürdüren Temür ile çatışmıştır. Temür'ün batıya hareketine, Anadolu'daki eski

**Prof. Dr. Tuncer BAYKARA**

*Ege Ü. Öğr. Üyesi*

Türkmen beyleri destek olmuşlardır. Aynı şekilde, Temür'ün Önyasadaki hareketinde, kendilerini güçsüz hissedenden Celayirli gibi bazı beyler de, Osmanlıları davet etmişlerdi.

Bu iki seçkin Türk önderi, bir bakıma çevrelerinin tutumuna tabi olmuşlardır. Böylesine iki büyük gücün, birisi "cihangir" öteki ise "Yıldırım" olan şahsiyetlerin mücadelesinde, Anadolu insanının önemli bir kısmı Temür'e sempati ile bakmıştır. Çünkü Temür Beğ, saygı duydukları kendi Beğlerinin yönetme hakkını zorla almış olan Osmanoğluna karşı Beğlerinin hakkını koruyan adil bir insandır.

II. Temür Beğ'in İzmir Liman kalesini, yani Gavur İzmir'i almasının, önceden planlanmış bir hareket olup olmadığı tartışılabilir. Zafername lerdeki bilgilere göre, Temür Beğ, İzmir kalesinin durumundan ancak Aydıneli'ne geldikten sonra haberdar olmuştur. Bununla birlikte, ticari nokta nazarından Asya'yı bir bütün olarak gören Temür'ün, İzmir hakkında daha öncelerinden bir bilgisi olması da muhtemeldir. Zaten nisbeten küçük boyutlu bir kaleye, bütün gücüyle yüklenerek kısa bir sürede almayı düşünmesi de, onun iktisadi düşünmesinden de ileri, gelmiş olabilir.

Anadolu sahasının batısında yer alan İzmir şehri, bazı dönemlerde önemli olmakla birlikte, XIV. yüzyılda, iki kale halinde bulunuyordu. Birisi limanda, Liman Kalesi, öteki de içerde, tepe üzerinde, sonradan Türklerin verdiği adla Kadife kale. Bu iki kaleden önce Kadife kale Türklerin eline geçmiş, Aydınoğlu Mehmed Beğ, burasının idaresini oğlu Umur Beğ'e vermiş idi. XIV. yüzyıl ikinci çeyreğinde büyük ün kazanacak ve Gazi Umur Paşa olarak ün kazanacak şu şahsiyet, Liman kalesi'ni de alarak İzmir'in bütününe sahip olmuş idi. Fakat çok geçmeden Haçlılar 1344'de Liman kalesini almış, Umur Beğ'in çabaları ve hatta şehit düşmesine rağmen alınmamış idi. Sonraki dönemde Aydın oğulları Haçlılarla anlaşmışlar idi.

Temür Beğ'in geldiği zamanlarda Aydın Beyliğine de sahip çıkan Yıldırım'a karşı halk, beğlerinin yanında yer almış bulunuyordu. Temür, kışı geçirmek üzere Anadolu'nun güneyine, Aydın eline geldiği zamanda bu şehrin, Müslümanlar, daha doğrusu Türkler açısından arz ettiği önemi öğrenmiş idi. Temür Beğ, bütün askerlerinin toplanması emrini vererek İzmir üzerine

yürümüştür. Kış mevsimi girmiş olmasına rağmen, hemen Liman kalesi kuşatılmış, kalenin çevresindeki bir kısım deniz doldurularak saldırı cephesi genişletilmiştir.

Muharebe ve kuşatma uzun sürmemiş, Temür kaynaklarına göre 1402 yılının sonlarında, 2 Aralık'ta, Osmanlı geleneksel bilgilerine göre ise 9 Aralık'ta İzmir Liman kalesi Temür kuvvetlerinin eline geçmiştir.

İzmir'in Temür tarafından alınması, hemen bütün Türkler tarafından da sevinçle karşılanmıştır. Çelebi Sultan Mehmed, birkaç yıl sonra İzmir önlerine geldiği zaman, Dukas'ın tarihinde yankısını bulan, Temür'ün İzmir'i almasının önemini belirten güzel sözler söylemiştir. Bunun üzerine, kaleyi yemden inşa etmeyi tasarlayan şövalyelere, Bodrum kalesini yapacaklardır.

Temür'ün İzmir Liman kalesini alması, sadece askeri bir olay değil, fakat daha farklı sosyal neticeleri ile de dikkati çekmektedir. Burada sözünü edeceğimiz sosyal olayların en başında nüfus ve insan unsuruyla ilgili hususlar gelmektedir.

III. Burada öncelikle, sosyal hususlarla temel olan bilgiyi, daha çok XV ve XVI. yüzyıllardaki Osmanlı tahrir defterlerinden edindiğimi bildirmek isterim. Bunlara bakarak Osman oğullarının geleneksel sahası dışındaki Anadolu Türk insanının, Temür'e ve onun kavmi sayılan Çağataylılara bakışının izlerini buluyoruz. Bu bakışlar sanılanın aksine olumlu sayılabilir vehemen anlıyoruz ki bunlar belirli zaman süreci içinde değişmişlerdir. Burada şunu belirtelim ki, Batı Türklüğü, Temür'ün yanındakileri genelde Çağatay olarak biliyor ve tanıyordu. Bu sebeple Batı Anadolu sahasındaki Çağatay adlarının temelinde hep Temür ve yanındakileri anlamamız gerekmektedir.

Muhakkak olan bir gerçek varsa, Anadolu Beylerinin hemen hepsinin nezdinde Temür Beğ ve Çağataylılar, iyi birer insandır. Onlar gasbedilen haklarını geri veren birer adil insanlardır. Böylece aynı zamanda, sözlerimizin başında saydığımız birinci bakış açısına gelmiş oluyoruz.

1. İzmir şehrinin, Osmanlı dönemindeki tahrirlerine ait vakıf tahririnde dikkati çeken bir vakıf kaydı vardır. XVI. yüzyıla ait tahrirdeki bu kaydın "Vakfı Ham Çağatay" başlığını

taşımaktadır. Buradaki *Hanı Çağatay* ibaresini, vaktiyle Can Çağatay okumayı tercih etmiştim. Can Çağatay'ın bir birleşik isim olabileceğini zannediyorum. Oysa, bunu pekala Çağatay Han anlamı verecek biçimde okumak hiç de yanlış olmasa gerekir. Çünkü, yaygın adıyla Çağatayların Hanı, yani Temür Beğ'in veya yanında bulundurduğu Cengiz evladından şehzadelerin, fethettikleri İzmir ile ilgilerinin, yani burada bir vakıflarının olması olağan sayılmalıdır.

Ne yazık ki bu vakfın sonraki tarihlerde izine pek rastlamıyoruz. Böylesine bir vakfın, kaybolması imkansızdır. Sadece, aşağıda belirteceğimiz sebeplerle, adının değişmiş olması ve başka bir isimle, aynı vakfın şartlarının devam etmiş olduğunu tahmin ediyoruz.

Meseleye, Aydın oğulları Beyliğinin bir şehirden değil, fakat doğrudan İzmir şehirden baktığımız takdirde Temür Beğ, sadece XV XVI yüzyıllar için değil, günümüzden dahi sevgi ve sempati duymamız gereken bir şahsiyet olarak gözüktür. Çünkü O, vaktiyle Aydınoğlu Gazi Umur Paşa'nın uğrunda şehit olduğu İzmir Liman kalesini, bir başka ifade ile Gavur İzmir'i Hıristiyan şövalyelerinden almış ve Aydın oğullarına bahşetmiştir. Bu sebeple İzmir şehrinin bütününe Türklüğe kazandıran bu Türk kumandan ve önderine, o zamanki ve şimdiki bütün İzmirliilerin sevgi ve saygı duyması tabii sayılmalıdır.

Bu sevgi ve saygının izlerini eskiden beri bilmekteyiz.

2. Batı Anadolu sahasında XVI. yüzyılda yapılan tahrirlerinde, Çağatay kişi veya yer adlarının varlığı eskiden beri dikkatimi çekmiştir. Bu türden isimlere Aydın Sancağında yer alan İzmir şehrinin dışında, Menteşe ve Saruhan sancaklarında da rastlanır. Kimi zaman bir mahalle, kimi zaman ise birer köy olarak gördüğümüz bu türden isimler, kesinlikle bir tesadüf değildir. Bu isimler, yukarıda sebeplerini sözünü ettiğimiz sempatinin en açık ve kesin delilleridir. Bu isimlerle ilgili ayrıntılı bilgiyi ayrıca işleyeceğiz. Burada şu kadarını söyleyelim ki Temür ve yaygın ismi ile Çağatay sevgisinin, XVI. yüzyılda açık izlerinin görülmesi, bize göre belirli bir anlam taşımaktadır.

Çağatay ismine, mesela Karaman beyliği ümerası, beylerinin, yöneticilerinin arasında da

rastlıyoruz. Çağatay oğlu adı ile bilinen bir kişiyi, XV. yüzyıl ortalarında kaleme alınan bir kısım tarihi Takvimler zikretmektedir. Böylesine yaygın isimler, Çağatay adına XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda hala sevgi ile karşılandığının işaretidir.

Çağatay adının XV ve XVI. yüzyıllarda sevgi ve sempati ile karşılanması, bize Osmanlı gücünün durumu ile ilgili de bazı düşüncelere imkan verir. Anlaşıyor ki, Osmanlı siyasi gücü, XVI. yüzyıl Anadolu sahasını etkilemiştir, ama Osmanlı kültürü, bütün yönleriyle henüz bu sahada nüfuz kazanmış değildir. Osmanlı kültürünün, Osman oğulları odaklı olarak oluşup çiçeklenmesi, ancak XVII. yüzyıldan itibaren mümkün olabilmıştır. Bu gelişmenin açık işaretlerine konumuzda da tesadüf etmekteyiz.

Şimdi söylediklerimizi kısaca özetlersek, şunları kesinlikle diyebiliriz. XV ve XVI. yüzyıllar Anadolu' sundaki kültürel ortamda Temür ve Çağataylılar sevilmektedir.

Konuyla ilgili önemli bir mesele de, bu adların verilmesine sebep olan olay, kişi veya durumdur. En azından etkili olan böylesine isimler niçin verilmiş veya nasıl olmuş da bu adlar alınmış olabilir?

İlk akla gelen husus, Temür ordusuna mensup bir kısım Çağataylıların, iklimini ve bazı özelliklerini beğenmiş oldukları bu ülkede kalmış olabilmeleri ihtimal dahilindedir. Çağatay ordusunda kalan bu insanların yerleştiği iskan yerleri, veya mahallelerin zaman içinde onların adlarını almaları olağan bir durum kabul edilmelidir. Hemen belirtelim ki, bu devirde, Temür ordusu da, sadece askerlerin değil, aynı zamanda ailelerinin de birkaç konak geriden gelebildiği bir gerçektir.

İkinci husus, Temür veya Çağatay ordusunun etkili şahsiyetleriyle geçinemeyen, hatta aralarında bazı çekişmeler bulunan bir kısım şahsiyetlerin, yakınları hatta boylan ile birlikte burada kalıp, kendilerini kaybettirmiş olmalarıdır. Ancak bu oldukça az bir ihtimaldir.

Üçüncü ihtimal de, doğrudan Temür veya yönetimine bir şekilde karşı geldiklerinden bir kısım Çağataylıların Türkistan'a geri götürülmeyip, burada kalma cezasına çarptırılmış olabirler. Böylece burasının coğrafyasında isim bırakacak derece etkili olanlar, genelde Temür'ün bir şekil haberi olarak kalmış olanlardır.

Bir hususu da burada belirtmek isteriz. Şimdilik tespit edilebildiğimiz kadarıyla, XVI. yüzyılın ikinci yarısında, Çağatay adını da taşıyan iskan yerlerinde oturanların isimleri, yöredeki öteki iskan yerlerinde yaşayanlardan pek farklı değildir.

3. Burada, aklımıza gelebilir. Eğer XV ve XVI. yüzyıllarda Anadolu sahasının çoğunluğunda Temür ve Çağataylılar için sevgi ve sempati söz konusu ise, değişme ne zaman gerçekleşmiştir. Değişme derken, Osman oğulları açısından meseleye bakışı esas alan ikinci hususa geliyoruz. Çünkü Osman oğulları için Temür, devletlerinin gelişme hızını kesen ve güçlenme yolunu bir zaman için tıkayan bir engel, olumsuz bir şahsiyettir. Yıldırım Bayezid gibi, yiğit, cesur ve hiçbir zamanını boş geçirmeyen dev bir şahsiyetin elinde zebun olduğu Temür'e karşı iyi duygular beslememeleri olağandır.

Anadolu sahasının Temür'le ilgili olumlu fikirlerinin değişmesi, bize kalırsa XVII. yüzyılda gerçekleşmiştir. Kendisi döneminin seçkin bir Osmanlı aydını olan Evliya Çelebi, belki İstanbul kültürünü temsil edebilir, ama onun eserindeki izler bu değişimin gerçekleşmekte olduğunu (sık sık Hüseyin Baykara meclislerinden söz etse de) göstermektedir. Ülke sathındaki büyük kültürel hareketlilik, Bursa Edirne ve İstanbul'daki yeni oluşumun meyvelerini, artık Anadolu sathında da gösteriyordu. Bunun tabii neticesi olarak Anadolu sahası insanı, artık Devlet denince eski dönemi, Beğ'likler dönemini unutmuştur.

Anadolu sahasının hemen bütün insanları için Devlet, sadece Osmanlı Devletidir ve Osmanlı devletinin temel özellikleri artık,

Osmanlı ülkesindeki insanların zihinlerine nakşedilmiş veya edilmektedir. İşte Temür ve Çağataylılarla ilgili bilgiler de bu dönemde artık değişmeye yüz tutmuş olmalıdır.

Ne yazık ki, Temür ve Çağataylılara karşı vaktiyle beslenen sevginin, olumsuzluğa dönmesinin kesin tarihini ve izlerini bilemiyoruz. Osmanlı görüşünün etkinlik kazanması ile, Çağatay ismine, muhtemelen önce gizli ve içten bir muhalefet ve düşmanlık başlamış olmalıdır. Bunun belirtilerinin açıktan gösterilmiş olması düşünülmez. Fakat kesinlikle bilinecek olan husus, Çağatay isminin, belirli bir dönemden sonra söylenmesinin iyi karşılanmamış olmasıdır. Söylenemez olunca da, bir *nam ı diğer* i çıkmıştır. Belirli bir zaman süreci içinde de, bu *nam ı diğer* öteki eski, *Çağatay* ismini bastırmıştır. Neticede, Çağatay adını bilenler dahi, ortaya çıkmış olan yeni durum sebebiyle bu ismi kullanmaz olmuşlardır. Neticede yüzyıl kadar süren bir sürecin içinde bu türden isimler tarih sahnesinden silinmişlerdir.

Netice olarak, Temür Beğ'in İzmir kalesi (Gavur izmir'i )ni fethinin, insan unsura açısından dikkate değer sosyal uzantılarından söz edilebilir. Bir kısım Çağataylıların Aydın, Menteşe ve Saruhan sahasında kalmış olmaları yanında, Karaman oğullarından da yararlandığı kesinlikle bilinmektedir. Çağataylılar, XV ve XVI. Yüzyıllarda olumlu özellikleriyle belirtilmektedirler. Ancak sonraki zamanlarda bu durum değişecektir.